

Bağımsız Denetim Ücretlerini Etkileyen Faktörlere Yönelik Bir Araştırma: Şeffaflık Raporlarında Yer Alan Denetim Gelirleri Çerçevesinde BIST 100 Örneği

Merve ACAR (<https://orcid.org/0000-0001-5312-7935>), Ankara Yıldırım Beyazıt University, Turkey;
macar@ybu.edu.tr

An Investigation on Audit Fee Determinants: BIST 100 Case within Scope of Audit Revenues in Transparency Reports

Abstract

This study aims to reveal the factors affecting independent audit fees on the basis of companies traded in the BIST (Borsa İstanbul) 100. Financial reports of 98 companies and transparency reports of audit firms were analysed in the frame of the auditee and auditor characteristics, and derivative instruments for 2013-2018 time period. When the characteristics of the client firms are evaluated, a significant positive relationship was reported between the size of the firm and the audit fees. On the other hand, the significant effect of the auditor's opinion and audit tenure on the audit fees become prevalent within the scope of the auditor firms. In addition to these, significant positive relationship was reported between the number of derivative instruments and comprehensive income and audit revenues.

Keywords : Audit Fee, Auditing, Audit Revenues, Derivatives, Comprehensive Income.

JEL Classification Codes : M4, M41, M42.

Öz

Bu çalışma BIST (Borsa İstanbul) 100'de işlem gören işletmeler bazında bağımsız denetim ücretlerini etkileyen faktörleri ortaya koymayı amaçlamaktadır. 2013-2018 dönemine ait finansal verileri incelenen 98 şirket ve bu şirketleri denetleyen denetim firmalarının şeffaflık raporları kullanılarak bağımsız denetim ücretlerini etkileyebilecek faktörler, denetlenen firmaya ve denetçi firmaya ait özellikler ile türev araç kullanımı çerçevesinde incelenmiştir. Denetlenen işletme özellikleri değerlendirildiğinde firma büyüklüğü ile denetim ücretleri arasında anlamlı pozitif ilişki raporlanmıştır. Denetim firması özellikleri kapsamında ise denetçi görüşü ile denetim firması ile çalışılan sürenin denetim ücretleri üzerinde anlamlı etkisi ön plana çıkmaktadır. Bu sonuçlara ek olarak, türev araç tutarı ve kapsamlı gelir ile denetim gelirleri arasında ise anlamlı pozitif ilişki raporlanmıştır.

Anahtar Sözcükler : Bağımsız Denetim Ücreti, Bağımsız Denetim, Bağımsız Denetim Gelirleri, Türev Araçlar, Kapsamlı Gelir.

1. Giriş

Denetim genel olarak sunulan bir bilginin sunan haricindeki taraflar açısından doğrulanması olarak ifade edilebilir ve bu kapsamda pek çok bilgi türünden ve denetiminden söz edilebilir (Smieliauskas & Lam, 2004). En genel ifadeyle denetim; faaliyet, muhasebe ve uygunluk denetimi olarak tür temelinde de ifade edilebilir. Denetim süreci sonunda bağımsız denetçiler tarafından oluşturulan denetim raporları, ekonomik çevrede yer alan paydaşların karar verme süreçlerinde temel veri kaynağını oluşturmaktadır. İşletme içi çıkar gruplarından olan işletme yöneticileri, faaliyet süreçlerine dair güvenceyi denetim raporlarıyla sağlarken, işletme dışı çıkar grupları ise ekonomik kararlarını güvence kazandırılmış raporlarda sunulan bu bilgiler ışığında oluşturmaktadırlar (Kaval, 2005).

Bu çalışmada bağımsız denetim süreci, denetim ücretleri ekseninde ele alınmıştır. Denetim piyasasının yapısı, pazarda fiyatların belirlenme süreci ve fiyat belirlenme sürecini etkileyen faktörler bağımsız denetim literatüründe önemli bir yer tutmaktadır. Denetim ücretlerine ilişkin literatürün gelişme göstermesinde ise Enron, Worldcom, Parmalat vs. muhasebe skandallarının etkisi büyüktür. Söz konusu muhasebe skandallarında bağımsız denetim firmalarının kimi zaman iş birliği kimi zaman da farkında olmak ancak önemsememek şeklinde sürece dahil olmaları, denetim firmaları üzerinde denetleyici otoritelerin baskısını artırmıştır. Denetleyici ve düzenleyici otoritelerin etkisiyle denetim firmaları faaliyet raporlarının hazırlanma sürecinde daha şeffaf bir politika izleyerek denetim ücretlerine ve bu ücretleri oluşturan alt basamakların (denetim ile ilişkili olan ve olmayan ücretler, danışmanlık hizmetleri, vb.) açıklanmasına önem vermeye başlamışlardır. Türkiye’de denetçi firmalar tarafından şeffaflık raporlarının yayınlanması ve dolayısıyla denetim ücretlerine ait veriye ulaşılması 2013 yılına uzanmaktadır. Farklı ülke uygulamaları incelendiğinde, İngiltere’de 2008, Avrupa Birliği ülkelerinde ise 2014 senesinde denetim firmaları için şeffaflık raporlarının yayınlanması zorunlu hale getirilmiştir (EU, 2014). Ülkemizde ise 26 Aralık 2012 tarih ve 28509 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 13.1.2011 tarihli ve 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ve 26.9.2011 tarihli ve 660 sayılı Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname çerçevesinde “Bağımsız Denetim Yönetmeliği”nin 36. maddesi uyarınca “*bir takvim yılında Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluş (KAYİK) denetimi yapmış denetim kuruluşları ilgili takvim yılına müteakip, özel hesap dönemi kullanan denetim kuruluşları ise hesap dönemi kapanışını müteakip dördüncü ayın sonuna kadar yıllık şeffaflık raporunu Kuruma bildirir ve kendi internet sitesinde yayımlar*” kararı ile yetkili kuruluşlarca her yıl şeffaflık raporu yayımlanır.

Bu çalışmanın temel motivasyonunu Türkiye’de faaliyet gösteren ve BIST 100’de işlem gören firmaların bağımsız denetim süreci çerçevesinde denetim ücretlerini etkileyen faktörlerin saptanması oluşturmaktadır. Yapılan çalışmada denetim ücretlerinin belirlenmesinde, denetlenen firmaya ait özellikler (firma büyüklüğü, faaliyetlerin karmaşıklık düzeyi, faaliyet gösterilen sektör, finansal performans) ile denetçi firma ile ilişkilendirilen özellikler (firma büyüklüğü, denetçi görüşü, müşteri firma ile çalışılan süre, uluslararası faaliyet gösterme) birlikte ele alınmıştır. Çalışmanın literatürdeki diğer

çalışmalardan ayrıştığı nokta ise denetim ücretlerinin tespitinde türev araçların rolünü sorgulamasıdır. Literatür incelendiğinde özellikle gelişmiş ülkelerde denetim ücretlerine ilişkin birçok çalışma yapıldığı; ancak, gelişmekte olan ülke ekonomilerinde konuya yeteri önemin verilmediği söylenebilir. Bu durumun nedeni ise büyük ölçüde bağımsız denetim ücretlerine ait verilerin kamu ile paylaşılmasıdır. Bu çerçevede yapılan bu çalışma ülkemiz ve gelişmekte olan ülkeler ekseninde literatüre pozitif katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde bağımsız denetim ücretleri ve ücretleri etkileyen faktörlere ilişkin literatür taraması yapılmış ve hipotezler oluşturulmuştur. Örneklemeye ait özellikler, kullanılan ampirik model tasarımı, değişkenler ve elde edilen sonuçlar üçüncü bölümde detaylandırılmış. Son olarak dördüncü bölümde sonuç ve gelecek çalışma önerileri ile çalışma sonlandırılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Denetim ücretlerine ilişkin miktar ve içeriğe ait detaylar genellikle denetlenen firma ile denetçi firma arasında, denetim süreci başlamadan önce belirlenir. Bu süreçte harcanan emek ve zamanın adil bir şekilde fiyatlandırılması büyük önem arz etmektedir (Al-Matarneh, 2012). Denetim ücretlerinin hangi faktörler tarafından belirlendiğini tespit etmeye çalışan çalışmalar arasında tam bir fikir birliği bulunmamaktadır. Bu kapsamda ilgili literatür, ana hatlarıyla denetim ücretlerini etkileyen faktörleri, denetlenen firma, denetçi firma ve kurumsal yönetim ekseninde ele almaktadır.

Bağımsız denetim ücretlerinin belirlenmesinde kavramsal çerçevenin oluşturulması ve ampirik testlerin modellenmesi konusunda Simunic (1980) tarafından yapılan çalışma literatürde önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Simunic (1980) çalışmasında ekonomi bakış açısıyla denetim ücretlerini arz-talep dengesi çerçevesinde açıklamaya çalışmıştır. Bu ekonomik dengenin oluşturulmasında talep kısmını denetim hizmetleri (denetçi firma özellikleri ve kurumsal yönetim faktörleri) arz tarafını ise müşteriler (denetlenen firma) temsil etmektedir. Denetçi firmaya ait özellikler denetçi firmanın büyüklüğü, denetçi firma ile çalışılan süre (denetçi rotasyonu) ve denetim firmasının yerel ya da global çalışma statüsüne ilişkindir. Talep fonksiyonu kapsamında incelenen kurumsal yönetim faktörleri arasında ise yönetim kurulu büyüklüğü, yönetim kurulunun bağımsızlığı, deneyimi, denetim kurulunun varlığı ve bağımsızlığı öne çıkmaktadır (Beasley, 1996; Yatim et al., 2006; Boo & Sharma, 2008; Ranasinghe et al., 2018). Denetim ücretlerinin belirlenmesi modelinde arz fonksiyonunu temsil eden müşteri firmaların özellikleri arasında ise firma büyüklüğü, finansal performansı, faaliyetlerin karmaşıklığı ve firmanın faaliyet gösterdiği sektör bilgisi yer almaktadır (Urhohide & Emeni 2014).

Denetim ücretlerinin belirlenmesinde öne çıkan diğer konu ise denetim riskinin tespitidir. Denetim riski; i) müşteriye ait riskler (denetlenen firmanın finansal başarısızlık riski), ii) denetçi firmaya ait ancak üçüncü taraflardan kaynaklanan riskler (denetim şirketinin bir müşteri nedeniyle dava, vb. olumsuz durumlarla karşılaşma, imaj kaybı riski)

ve iii) finansal tablo denetim riski (mali tabloların önemli yanlışlıklar içermesi ve denetçinin farkında olmayarak uygun olmayan bir görüş bildirmesi vs.) olarak sınıflandırılabilir (Ranasinghe et al., 2018). Müşteriye ait riskler ve denetçi firmaya ait riskler birbirleri ile yakın ilişki içerisindedirler (O'Malley, 1993). Denetim sürecinde müşterinin yaşadığı finansal ya da faaliyetlere yönelik bir sıkıntı dolaylı olarak denetçinin saygınlığını, yasal sürecini ve denetim ücretinin ödenmesi sürecini etkileyebilecektir (Morgan & Stocken, 1998; Bell et al., 2001). Olası riskler nedeniyle denetim ücretlerinde bir artış olması ise karşılaşılan risk ile doğru orantılı olarak denetim sürecinde harcanan emeğin ve çalıştırılacak personel sayısının artması, denetim sürecinde daha profesyonel bir ekibe ihtiyaç duyulması ve buna bağlı olarak da çalışma sürelerinin uzaması ile ilişkilendirilebilir (DeFond & Zang, 2014).

Ülkeler arası ya da analiz edilen sektör ve zamanlar arasında farklılık gösterse de, denetim ücretleri ile denetçi firma ve denetlenen firma özellikleri arasında anlamlı ilişkiler raporlayan pek çok çalışma (Francis, 1984; Francis & Stokes, 1986; Francis & Simon, 1987; Chan et al., 1993; Anderson & Zeghal, 1994; Brinn et al., 1994; Hackston & Milne, 1996; Adams et al., 1997; Cameran, 2005; Clatworthy & Peel, 2006; Gonthier-Besacrier & Schatt 2007; Naser & Nuseibeh, 2008; Vermeer et al., 2009; Karim & Hasan, 2012; Soyemi & Olowookere, 2013; Hesar et al., 2014; Kikhia, 2015) bulunmaktadır.

Denetlenen firmalar bazında ele alındığında, denetim ücretleri üzerindeki etkisi en belirgin şekilde öne çıkan özelliğin firma büyüklüğü olduğu görülmektedir. Büyük firmaların denetiminde bu firmaların faaliyetlerinin boyutu ve yaygın etkisi nedeniyle denetim sürecinde daha kalabalık ve belli konularda uzmanlaşmış denetim personelinin görev alması gerekebilmektedir (Brinn et al., 1994; Joshi & Bastaki, 2000; Ahmed & Goyal, 2005). Denetim sürecinde daha detaylı prosedürlerin izlenmesi, denetim süresi ve personel giderlerinde artış nedeniyle müşteri firmanın büyüklüğü denetim ücretlerini ve bu kapsamda denetim gelirlerini artırmaktadır (Rick et al., 2005; Gonthier-Besacrier & Schatt, 2007). Diğer taraftan büyük firmaların daha güçlü iç kontrol mekanizmalarından ötürü denetim ücretlerinin daha düşük gerçekleşeceği yönünde çalışmalar da bulunmaktadır. Güçlü bir iç kontrol süreci denetim sürecinde harcanan zaman ve eforu azaltabilecek, denetçinin daha küçük örneklem bazında çalışmasına imkân sağlayarak denetim ücretlerini azaltabilecektir (Vu, 2012). Denetim ücretlerinin tespitinde öne çıkan bir diğer faktör ise müşteri firmanın karlılığıdır. Çalışmalar (Firth, 1985; Dugar et al., 1995) finansal performansı yüksek olan firmaların özellikle gelir/gider yaratma süreçlerinin denetiminin hassasiyetinden ve taşıdığı risklerden ötürü denetim ücretlerini artırdığını göstermektedir.

Müşteri firmanın firmasının faaliyetlerinin karmaşıklığı denetim ücretlerinin tespitinde etkisi araştırılan bir diğer konudur. Denetim sürecinde ve özellikle denetim maliyetinin belirlenmesinde en gözlemlenebilir ve fiyatlandırılabilir özellikler denetimde harcanan zaman ve emektir (Ahmed & Goyal, 2005). Müşteri firmanın karmaşık faaliyetler yürütmesi (yapılan işin karmaşık yapısı, yaygın şube ağı, global ölçekte faaliyetler) daha yüksek denetim ücretlerine neden olabilmektedir (Joshi & Bastaki, 2000; Gonthier-Besacrier & Schatt, 2007). İştirak ve bağlı ortaklıkları fazla olan ya da yerel düzeyde faaliyetlere ek

olarak uluslararası düzeyde de faaliyet gösteren şirketlerin faaliyetlerinin karmaşıklığı daha detaylı denetim süreçleri gerektirebilecek ve denetim ücretlerini artırabilecektir (Thinggaard & Kiertzner, 2008; Xu, 2011). Gonthier-Besacier & Schatt (2007) Fransız şirketlerini bilişim sektörü ve diğerleri olmak üzere iki grupta incelemişler ve bilişim sektöründeki işlemlerin karmaşıklığının daha deneyimli bir denetim ekibi ve detaylı denetim süreçleri gerektirdiğini ve buna bağlı olarak sektördeki denetim ücretlerinin yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır.

Denetim firmasının büyüklüğü, sözleşme süresi (denetçi firma ile çalışılan süre) ve denetim firmasının uluslararası denetim ağına dahil olması ise denetim ücretlerinin tespitinde arz fonksiyonu kapsamında incelenmektedir. Büyük denetim firmaları sahip oldukları kaynaklar ile iş gücü imkanları, eğitim ve profesyonel deneyim gibi ayırt edici özellikleri nedeniyle daha kaliteli denetim hizmeti vermektedirler (Palmrose, 1986). Sahip oldukları rekabet avantajı, marka imajı ve yüksek itibarın bir sonucu olarak büyük denetim firmaları müşterilerinden daha yüksek ücretler talep etmektedirler (Ho & Ng, 1993). Denetim literatürüne "Dört Büyük" denetim şirketi (Deloitte, KPMG, Ernst&Young, PricewaterhouseCoopers) olarak geçen ve uluslararası düzeyde faaliyet gösteren denetim şirketleri sahip oldukları maddi ve donanımsal avantajlar (deneyim, kaliteli iş gücü, sürekli eğitim, bilgi avantajı) nedeniyle denetim ücretlerini daha yüksek seviyede belirleyebilmektedirler (Reynold & Francis, 2000). Denetim firması büyüklüğü ile denetim ücretleri arasında anlamlı bir ilişki bulamayan çalışmalar da (Che-Ahmad & Houghton, 1996; Al-Harshani, 2008) mevcuttur. Denetim ücretlerinin belirlenmesi sürecinde denetim firmasına ait özellikler arasında yer alan denetim firması ile çalışılan süre (Johnson et al., 2002) uzadıkça ise denetçinin müşteriye firmayı daha iyi tanıması, faaliyetlerinin ve taşıdığı risklerin farkında olması beklenmektedir. Bu nedenle denetim süresinin azalması ve sürecin kolaylaşmasının denetim ücretini düşürdüğü (Bedard & Johnstone, 2010) savunulmaktadır.

Literatürde çok fazla ele alınan bir faktör olmamakla birlikte, bu çalışma kapsamında denetim ücretleri üzerindeki olası etkisi araştırılan bir diğer faktör ise türev araçlardır. Bu alanda yapılan çoğu çalışma türev araç kullanımının kazançlardaki dalgalanmayı ve hisse senedi volatilitesini düşürdüğünü, bir diğer ifadeyle riski azaltarak (Barton, 2001; Pincus & Rajgopal, 2002; Kilic et al., 2013) hisse senedi fiyatlarını düşürdüğünü (Guay, 1999; Jin & Jorion, 2006) savunmaktadır. Müşteri işletmenin faaliyetlerinde türev araç kullanımı ve ilişkili muhasebeleştirme ve değerlendirme süreçleri denetim riski kapsamında da ele alınabilir. Denetim riski kapsamında öne çıkan temel kabul denetim riskinin yüksek (düşük) olması durumunda denetim sürecinde harcanan emeğin yoğunluğunun ve miktarının artması (azalması) şeklindedir (Bell et al., 2001; Bedard & Johnstone, 2004; Schelleman & Knechel, 2010). Türev araç kullanımının denetim ücretleri üzerindeki etkisi ise temelde iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Denetçilerin türev araç kullanımını denetlenen firmanın faaliyetlerinin risk düzeyinde azalma olarak değerlendirmesi denetim ücretlerini de azaltabilecektir. Türev araç kullanımı ile bağımsız denetim ücretleri arasında negatif bir ilişki gözlemlenebilecektir. Diğer taraftan, türev araç kullanımının işletme riskine pozitif etkisinin beklenmesi durumunda, türev araçlarla ilişkili muhasebe hesaplarının ve özellikle değerlendirme süreçlerinin karmaşıklığı denetim sürecinde talep edilecek ücretlerin artmasına da neden

olabilecektir (Ranasinghe et al., 2018). Tablo 1’de denetim ücretlerini belirleyen faktörlere ilişkin literatürde ön plana çıkan bazı çalışmalar detaylandırılarak listelenmiştir.

Literatürde yer alan çalışmalar ışığında bu çalışma kapsamında test edilen araştırma hipotezleri ise şu şekildedir:

H₁: Denetlenen firmalara ait özellikler ile denetim ücretleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

H₂: Denetçi firmalara ait özellikler ile denetim ücretleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

H₃: Türev araç kullanımı ile denetim ücretleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

Tablo: 1
Denetim Ücretlerini Etkileyen Faktörlere İlişkin Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalar

YAZAR & DÖNEM	Örneklem	Değişkenler	Araştırmanın Sonucu
Simunic (1980)	1977 yılında "Who Audits America?" listesinde yer alan halka açık 1.207 şirkete gönderilen anketler sonucunda analize dahil edilen 397 şirket	Bağımlı Değişken: Denetim Ücretleri (Bağımsız Denetim ve İç Denetim) Bağımsız Değişkenler: Toplam Varlıklar, Alacaklar, Stoklar, Karlılık değişkenleri, Denetçi Görüşü, Denetçinin Şirkette Çalışma Süresi, Denetçinin Büyük Sekiz Denetim Şirketinden olup olmama durumu	Denetçi ücretlerini etkileyen faktörler denetlenen firmanın faaliyetlerinin karmaşıklığı (alacaklar+stoklar), denetlenen firmanın yaygın şube ağına sahip olması, yabancı para işlemlerinin düzeyi olarak belirlenmiştir.
Francis (1984)	Sydney Borsasında işlem gören 150 şirkete ait 1974-1978 dönemi finansal verileri	Bağımlı Değişken: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam Varlıklar, Alacaklar, Stoklar, Karlılık değişkenleri, Borçluluk Oranları, Denetçi Görüşü, Denetçinin Büyük Sekiz Denetim Şirketinden olup olmama durumu	Denetçi ücretleri üzerinde denetim firmasının büyüklüğünün ("Büyük 8") anlamlı ve pozitif etkisi bulunmaktadır.
Palmrose (1986)	S&P endeksinde işlem gören şirketler ile "Who Audits America?" listesinde yer alan halka açık 1.200 şirketin 1981 senesine ait finansal verileri	Bağımlı Değişken: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam Varlıklar, Alacaklar, Stoklar, Karlılık değişkenleri, Borçluluk Oranları, Denetçi Görüşü, Denetçinin Büyük Sekiz Denetim Şirketinden olup olmama durumu, Denetim Raporu Sayısı, Denetim Şirketi Şube Sayısı, Denetçi Uzmanlığı, Denetlenen Şirketin Sektörü, Sahiplik Oranı	Denetçi ücretlerini üzerinde denetim firmasının büyüklüğü ("Büyük 8") anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir.
Hackenbrack & Knechel (1997)	1991 senesi baz alınarak 450 şirketin finansal verileri ve bu şirketlere gönderilen anketler ışığında analiz yapılmıştır.	Bağımlı Değişken: Bağımsız Denetim İçin Harcanan Süre Bağımsız Değişkenler: Müşteri Firmasının Toplam Geliri, Müşteri firmasının şube sayısı, halka açıklık oranı, iç denetim komitesinin varlığı, danışmanlık hizmeti verilip verilmediği	Denetçi ücretleri üzerinde müşteri firmasının büyüklüğü, faaliyet gösterilen sektör (finansal sektörde daha az denetçi ücreti gözlemlenmiştir), faaliyetlerin karmaşıklık düzeyi, müşteri firmasının işletme riski (özel sektörde faaliyet göstermesi) anlamlı etkiye sahiptir.
Goddard & Masters (2000)	Londra Borsasında işlem gören ve aynı zamanda Times 1000 listesinde yer alan 253 şirketin 1994-1995 dönemine ait verileri	Bağımlı Değişken: Bağımsız denetim ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, şube sayısı, yurtdışı faaliyet gösteren şube sayısı, borçluluk oranları, denetçi görüşü, işletme sermayesi oranları, denetim firmasının büyüklüğü, denetim dışı ücretler, sahiplik oranı	İç denetim komitesinin varlığı ile denetçi ücretleri arasında negatif ilişki raporlanmıştır.
Chung & Narasimhan (2002)	Avrupa, Asya ve Afrika örneklerinde 12 ülkede faaliyet gösteren şirketlerin 1989-1993 dönemine ait verileri (6.198 gözlem) analiz edilmiştir.	Bağımlı Değişken: Bağımsız denetim ücreti Bağımsız Değişkenler: denetlenen şirketin gelişmekte olan ülkelerde birinde faaliyet göstermesi, faaliyet gösterilen sektör, denetçi firma büyüklüğü, karlılık, toplam satış gelirleri	Denetçi ücretleri üzerinde gelişmekte olan ülke etkisi öne çıkan bir faktör olmuştur. Gelişmiş ülkelerdeki denetçi ücretleri gelişmekte olan ülkelere kıyasla anlamlı şekilde daha yüksektir. Diğer taraftan denetçi ücretleri büyük ölçüde denetim firmasının büyüklüğüne ("Büyük 6") bağlıdır.

Mansi et al. (2004)	COMPUSTAT veri tabanında yer alan şirketlere ait 1974-1988 dönemini kapsayan 8,529 firma-yılı veri	Bağımlı Değişkenler: Kredi derecelendirme notu, kredi marjı Bağımsız Değişkenler: Denetim firması büyüklüğü, denetçinin şirkette çalışma süresi, karlılık oranları, borçluluk oranları	Denetim firmasının büyüklüğü ile denetçi ücretleri arasında pozitif; denetçinin şirkette çalışma süresi ile denetçi ücretleri arasında negatif ilişki raporlanmıştır.
Larcker & Richardson (2004)	2000-2001 dönemi S&P endeksinde yer alan 5,815 firma-yılı gözlem	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücretleri (Denetim ile ilişkili olan ve olmayan ücretler, toplam deneti ücreti) Bağımsız Değişkenler: Yönetim kurulu bağımsız üye oranı, defter değeri / Pazar değeri, ihtiyari tahakkuklar, sahiplik oranı	İhtiyari tahakkuklar ve yönetim kurulu bağımsızlığının düşük oranda olması ve düşük defter değeri / pazar değeri oranı ile denetim ücretleri arasında pozitif ilişki raporlanmıştır.
Ghosh & Lustgarten (2006)	2000-2003 dönemi için Standard&Poor's veri tabanında yer alan ve iç şirkete ait finansal veri	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, dönen varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, stok devir oranları, şube sayısı, yurtdışı şube sayısı, denetçi görüşü, denetçi değiştirip değiştirilme durumu	Denetçi ücretleri oligopol piyasa düzeni çerçevesinde ve rekabet bakiş açısıyla ele alınmıştır. Buna göre büyük ölçekli denetim firmaları fiyat rekabeti çerçevesinde yeni müşterilerinden diğer denetim firmaları ile kıyaslandığında %11 düzeyinde daha düşük ücret talep etmektedirler.
Gonthier-Besacier & Schatt (2007)	Fransa Borsasında (SBF 250) faaliyet gösteren ve denetim raporlarında denetçi ücretlerini açıklayan 127 şirketin 2002 senesine ait finansal verisi	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, dönen varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, stok devir oranları, denetçi görüşü, ihtiyari tahakkuklar, sahiplik oranı, şirketin satın alma/birleşme faaliyetinde bulunma durumu, faaliyetlerden sağlanan toplam nakit, yabancı para işlemleri	Denetçi ücretleri ile müşteri firmasının büyüklüğü, firma riski ve denetçi firmasının büyüklüğü ("Büyük 4") arasında anlamlı ilişkiler raporlanmıştır. Buna göre bilişim sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin firma riski ve denetim ücretleri daha yüksektir.
Hogan & Wilkins (2008)	2003-2004 dönemleri arasında COMPUSTAT veri tabanında yer alan ve iç kontrol eksikliği raporlayan 284 şirkete ait finansal veri	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, stok devir oranları, denetçi görüşü, ihtiyari tahakkuklar, sahiplik oranı, şirketin satın alma/birleşme faaliyetinde bulunma durumu, faaliyetlerden sağlanan toplam nakit, yabancı para işlemleri	Denetim riski ve denetlenen firmanın iç kontrol kalitesi denetçi ücretlerini anlamlı yönde etkilemektedir. İhtiyari tahakkuklar ile iç kontrol eksiklikleri denetim ücretleri üzerinde artırıcı etkiye sahiptir.
Boo & Sharma (2008)	ABD'de faaliyet gösteren 357 bankaya ait finansal veri	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, şube sayısı, yabancı ülkede faaliyet gösteren şube sayısı, denetçi görüşü, yönetim kurulu ve denetim komitesi bağımsız üye oranı, denetçi firma büyüklüğü	Denetim komitesinin bağımsızlığının denetim ücretini azalttığı gözlemlenmiştir.
Griffin et al. (2009)	2002-2006 döneminde Yeni Zelanda'da faaliyet gösteren şirketlere ait 724 firma yılı gözlem	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücretleri (Denetim ile ilişkili olan ve olmayan ücretler) Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, stok devir oranları, denetçi görüşü sahiplik oranı, denetçi firma büyüklüğü, yabancı ülke borsalarında işlem görme durumu, denetçi değişimi olup olmama durumu, faaliyet gösterilen sektör, finansal tabloların uluslararası muhasebe standartlarına göre hazırlanıp hazırlanmadığı	UFRS'ye geçiş döneminin denetçi ücretleri üzerindeki etkisinin ele alındığı çalışmada, denetim ile ilişkili ücretlerin UFRS'ye geçiş döneminde anlamlı bir artış gösterdiği gözlemlenmiştir.
Friis & Nielsen (2010)	2001-2008 dönemi için 269 büyük ölçekli Danimarka'da faaliyet gösteren firmaya ait 1,593 firma-yılı veri	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam satış gelirleri, Stoklar, Mali duran varlıklar, finansal giderler, karlılık oranları, borsada işlem görme, şube sayısı, denetçi değişimi olup olmama durumu, finansal tabloların uluslararası muhasebe standartlarına göre hazırlanıp hazırlanmadığı	UFRS'ye geçiş durumunun denetçi ücretleri üzerinde bir etkisi olmamakla birlikte, UFRS döneminde büyük ve karmaşık faaliyet akışına sahip firmaların karşılaştıkları denetçi ücretlerinde anlamlı artışlar gözlemlenmiştir.
Singh & Newby (2010)	Avustralya'da faaliyet gösteren 300 firmaya ait 2005 senesi finansal verisi	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, stok devir oranları, şube sayısı, yabancı ülkede faaliyet gösteren şube sayısı, denetçi görüşü, denetim firması büyüklüğü, faaliyet gösterilen sektör, yönetim kurulu yıllık toplantı sayısı, denetim komitesi yıllık toplantı sayısı, yönetim kurulu bağımsız üye oranı, denetim komitesi bağımsız üye oranı	Denetlenen firmanın iç denetim mekanizmasının varlığı ile denetçi ücretleri arasında pozitif ilişki raporlanmıştır.

Caneghem (2010)	2007 dönemi için Belçika'da faaliyet gösteren şirketlere ait 4,403 firma-yılı gözlem	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, stok devir oranları, varlık devir oranı, borsada işlem görme durumu, denetçi değişikliği, denetim firması büyüklüğü, şirketin birden fazla denetim firması tarafından denetlenmesi, şirkette çalışan personel sayısı, faaliyet gösterilen sektör	Denetçi ücretleri büyük ölçüde denetim firması büyüklüğüne bağlıdır.
Zerni (2012)	2003-2007 dönemi için İsviçre'de faaliyet gösteren şirketlere ait 862 firma-yılı gözlem	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, stok devir oranları, defter değeri/pazar değeri, denetçinin uzmanlığı, denetçinin kamu sektörü deneyimi, sahiplik oranı, denetim firması büyüklüğü	Denetçi ücretleri üzerinde denetim firmasının büyüklüğünün ve denetçi firmasının sektörel uzmanlığının pozitif yönde anlamlı etkisi gözlemlenmiştir.
Abu Rishah & Al-Saeed (2014)	1998-2011 dönemi için Amman Borsasında işlem gören 91 şirket (1274 gözlem) analiz edilmiştir.	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam satış gelirleri, Stoklar, Mali duran varlıklar, finansal giderler, karlılık oranları, borçluluk oranları, toplam şerefiye, yabancı ülkelerde faaliyet gösterme, finansal tabloların uluslararası muhasebe standartlarına göre hazırlanıp hazırlanmadığı	Elde edilen sonuçlara göre UFRS'ye geçildikten sonra denetçi ücretlerinde anlamlı artışlar gözlemlenmiştir. Aynı zamanda denetim firmasının global düzeyde faaliyet göstermesi, şerefiye hesabının büyüklüğü, müşteri firmasının büyüklüğü ve müşteri firmasının faaliyetlerinin karmaşıklık düzeyi de ücretler üzerinde yukarı yönlü baskı yapmaktadır.
Castro et al. (2015)	2002 dönemi için Brezilya borsasında (BM&FBOVESPA) işlem gören 91 şirket (1274 gözlem) analiz edilmiştir.	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti Bağımsız Değişkenler: Toplam varlıklar, karlılık oranları, borçluluk oranları, stok devir oranları, şube sayısı, yabancı ülkede faaliyet gösteren şube sayısı, denetçi görüşü, denetim firması büyüklüğü, faaliyet gösterilen sektör, yönetim kurulu bağımsız üye oranı, denetim komitesi bağımsız üye oranı	Müşteri firmasının faaliyetlerinin karmaşıklığı, denetçi firmasının büyüklüğü ve işletme riskinin denetçi ücretleri üzerinde olumlu pozitif etkisi gözlemlenmiştir. Diğer çalışmalardan farklı olarak kurumsal yönetim faktörleri de anlamlı çıkmış ancak ilişkilerin yönü pozitif olarak gözlemlenmiştir. Bu durum ise güçlü kurumsal yönetim faaliyetlerinin yanında getirdiği uzun bürokratik ve süreçsel basamakların denetçinin iş yükünü artırdığı ve zaman aralık ücretler üzerinde yükselme yönünde baskı yarattığı şeklinde yorumlanmıştır.
Erdoğan & Kutay (2016)	2013 dönemi için Türkiye'de KAYİK denetimi yapmaya yetkili ve en az bir KAYİK denetimi yapmış olan bağımsız denetim firmaları (64 adet) incelenmiştir.	Bağımlı Değişken: Bağımsız denetim gelirleri Bağımsız Değişkenler: Şirket kuruluş yılı, uluslararası denetim ağına dahil olma, sorumlu ortak denetçi sayısı, KAYİK sayısı, toplam sermaye	KAYİK sayısı arttıkça bağımsız denetim firmalarının gelirlerinin arttığı tespit edilmiştir.
Hossain et al. (2017)	2007-2011 dönemi için Japonya Nikkei Endekste yer alan 11,300 firma-yılı gözlem analiz edilmiştir.	Bağımlı Değişkenler: Bağımsız Denetim Ücreti, Denetçi Görüşü, İhtiyari Tahakkuklar Bağımsız Değişkenler: Karlılık oranları, borçluluk oranları, faaliyetlerden elde edilen toplam nakit, türev araçlar, borsada işlem görme, yabancı ülke borsalarında işlem görme, finansal tabloların uluslararası muhasebe standartlarına göre düzenleme, şirketin denetlenen dönemde muhasebe politikası değişikliği yapıp yapmama durumu, sermaye artırım yapıp yapılmaması, sahiplik oranı, yabancı sahiplik oranı, denetim ekibinde yer alan muhasebe alanında profesyonel denetçi sayısı	Denetim ekibinde yer alan denetçilerin deneyimi, profesyonelliği arttıkça denetçi ücretleri de artış göstermektedir.
Yazıcı (2019)	2015-2017 dönemi için Türkiye'de faaliyet gösteren denetim şirketlerine ait 126 adet şeffaflık raporunda yer alan finansal veri	Bağımlı Değişken: Bağımsız Denetim Gelirleri Bağımsız Değişken: Bağımsız denetim yetki yaşı, bağımsız denetim şirketinin yaşı, ortak sayısı, sorumlu denetçi sayısı, denetim sayısı,	Şirket yaşı, ortak sayısı, sorumlu denetçi sayısı ve denetim sayısı değişkenleri bir bütün olarak ele alındığında; bu değişkenlerin denetim gelirlerindeki değişimin 2016 ve 2017 yılları için sırasıyla %28,8 ve %43,7 sini açıkladığı raporlanmıştır.

3. Araştırmanın Veri ve Yöntemi

Hipotezlerin test edilmesinde yapılan analizler panel veri teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Panel veri analizi, zaman boyutuna ait kesit verileri kullanarak ekonomik

ilişkilerin tahmin edilmesini içeren bir ekonomik yöntemdir (Gujarati, 2003). Diğer bir ifadeyle panel veri analizi verileri yatay kesit ve zaman serisi bazında birleştirilerek bir analiz kurgular. Bu çerçevede panel veri ile yapılan analizler yatay kesit ve zaman serilerinin özelliklerini de içerdiği için yatay kesit ve zaman serisi analizlerine oranla daha çok ve istatistiki anlamda daha sağlam bilgi yansıtır (Greene, 2003; Baltagi, 2008). Çalışma kapsamında 2013-2018 dönemi için BIST 100’de işlem gören 98 firma (574 firma-yılı gözlem) analiz edilmiştir. Modellerde yer alan değişkenlerin hesaplanmasında şirketlere ait finansal veriler KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu) bünyesinde yer alan finansal tablolardan elde edilmiş, denetim ücretleri ise denetim firmalarının şeffaflık raporlarından çekilmiştir. Şeffaflık raporları 2014 senesinden itibaren denetim firmalarının kamuya açıklamaları zorunlu olan faaliyet raporlarıdır. Bu kapsamda, denetim firmalarının şeffaflık raporlarına firmalara ait web siteleri aracılığıyla ulaşılmıştır. Örneklem periyodunun 2013 senesi ile başlamasının nedeni ise bu tarih öncesinde denetim ücretlerine ait verinin temin edilme güçlüğüdür. Hipotezlerin test edilmesinde denetim ücretlerini belirleyen faktörlerin test edilmesinde Simunic (1980) tarafından geliştirilen ve literatürde geçerliliği ortaya konmuş ampirik model ve değişkenler kullanılmıştır.

$$\text{LnAuditRev}_{\text{TOTAL}} = \beta_0 + \beta_1 \text{LnTA} + \beta_2 \text{ClientComplexity} + \beta_3 \text{Derivatives} + \beta_4 \text{ROA} + \beta_5 \text{CI} + \beta_6 \text{Lev} + \beta_7 \text{ClientIndustry} + \beta_8 \text{LOSS} + \beta_9 \text{AuOp} + \beta_{10} \text{AuTenure} + \beta_{11} \text{AuIntLink} + \beta_{12} \text{BigN} + \varepsilon$$

$$\text{LnAuditRev} = \beta_0 + \beta_1 \text{LnTA} + \beta_2 \text{ClientComplexity} + \beta_3 \text{Derivatives} + \beta_4 \text{ROA} + \beta_5 \text{CI} + \beta_6 \text{Lev} + \beta_7 \text{ClientIndustry} + \beta_8 \text{LOSS} + \beta_9 \text{AuOp} + \beta_{10} \text{AuTenure} + \beta_{11} \text{AuIntLink} + \beta_{12} \text{BigN} + \varepsilon$$

$$\text{LnNon-AuditRev} = \beta_0 + \beta_1 \text{LnTA} + \beta_2 \text{ClientComplexity} + \beta_3 \text{Derivatives} + \beta_4 \text{ROA} + \beta_5 \text{CI} + \beta_6 \text{Lev} + \beta_7 \text{ClientIndustry} + \beta_8 \text{LOSS} + \beta_9 \text{AuOp} + \beta_{10} \text{AuTenure} + \beta_{11} \text{AuIntLink} + \beta_{12} \text{BigN} + \varepsilon$$

Değişken tanımları ise aşağıda verilmiştir:

$\text{LnAuditFee}_{\text{TOTAL}}$: Denetim gelirlerinin logaritması (Denetim ile ilişkili gelirler + Denetim ile ilişkili olmayan gelirler)

LnAuditFee : Denetim ile ilişkili gelirler

LnNon-AuditFee : Denetim ile ilişkili olmayan gelirler

LnTA : Toplam aktif büyüklüğü logaritması

ClientComplexity : Müşteri işletmenin faaliyetlerinin karmaşıklığı (Stoklar ve ticari alacaklar hesabının toplamı)

Derivatives : Net türev araçlar

ROA : Aktif karlılık oranı (Toplam Aktifler/Net Dönem Kârı)

CI : Kapsamlı kâr

Lev : Kaldıraç oranı (Toplam Borç/Toplam Aktif)

Loss : Finansal başarısızlık (Müşteri işletme cari dönem ya da geçmiş iki yılda zarar ettiyse "1", diğer durumlar "0")

Client Industry: Müşteri işletmenin faaliyet gösterdiği sektör (Denetlenen işletmenin faaliyet gösterdiği sektör finansal sektör ise "1", diğer sektörlerden biri ise "0")

BigN: Denetim Firmasının Büyüklüğü (Dört büyük denetim şirketinden birinden hizmet alınması durumunda "1", diğer durumlar "0")

AuOp: Denetçi görüşü (Denetlenen firmaya bir önceki denetim döneminde olumlu denetim görüşü dışında verilen görüşler için "1", diğer durumlar "0")

AuTenure: Denetçi ile çalışılan süre (Denetlenen işletme aynı denetim firması ile en az 3 yıldır çalışıyorsa "1", diğer durumlar "0")

AuIntLink: Denetçinin uluslararası faaliyet düzeyi (Denetçi uluslararası düzeyde faaliyet gösteriyorsa "1", diğer durumlar "0")

Bağımlı değişken seçiminde bağımsız denetim gelirleri, denetim ile ilişkili bağımsız denetim gelirleri ($LnAuditRev$), denetim hizmeti ile ilişkili olmayan denetim gelirleri ($LnNon-AuditRev$) ve toplam bağımsız denetim gelirleri ($LnAuditRev_{TOTAL}$) olarak modellere dahil edilmiştir. Denetim gelirleri logaritmaları alınarak modellere dahil edilmiş, bu sayede gelirlerde gözlemlenebilecek uç değerler normalize edilerek analiz sonuçlarında sapmaya neden olabilecek sıkıntılar kontrol altına alınmıştır. Ülkemizde faaliyet gösteren şirketlerin finansal tablolarında ya da dipnotlarında denetim ücretlerine ilişkin bir bilgi yer almamaktadır. Bu nedenle, bu çalışmada denetim ücretlerini etkileyen faktörlerin tahmin edileceği modelde gerçek denetim ücretlerinin yer alması mümkün olmamıştır. Denetim ücretlerini temsilen bağımsız denetim gelirleri hesabı kullanılmıştır (Ramzy, 1988; Ezzamel et al., 2002; Stanley, 2011; Zhang et al., 2014). Denetim firmalarının şeffaflık raporlarında yer alan denetim ile ilişkili gelirler hesabı tamamen finansal tablo denetiminden elde edilen gelirler ile ilişkilidir. Denetim firmaları, bağımsız denetim faaliyetinden elde edilen gelirlere ilaveten, 3568 Sayılı Kanun'a (1989) göre muhasebecilik ve mali müşavirlik mesleğinin konusu olan, genel kabul görmüş muhasebe prensipleri ve ilgili mevzuat hükümleri gereğince, defterlerini tutmak, bilanço, kâr zarar tablosu ve beyannameleri ile diğer belgelerini düzenlemek ve benzeri işleri yapmak; muhasebe sistemlerini kurmak, geliştirmek, işletmecilik, muhasebe, finans, mali mevzuat ve bunların uygulamaları ile ilgili işlerini düzenlemek veya bu konularda müşavirlik yapmak; usulsüzlük hakkında danışmanlık hizmeti sağlamak; vergi denetimi gelirleri, özel amaçlı denetim gelirleri gibi denetim ile ilişkili olmayan faaliyetlerden de gelir elde edebilmektedirler. 3568 Sayılı Kanun'da ismen sayılan faaliyetler ise denetim firmalarının denetim faaliyeti ile ilişkili olmayan gelirlerini oluşturmaktadır. Denetim firmaları şeffaflık raporlarında denetim faaliyetleri ile ilişkili olan ve olmayan gelirlerini birbirlerinden ayrı bir şekilde sunmaktadırlar. Ancak, örnekleme yer alan bütün denetim firmalarının denetim ile ilişkili olmayan gelirlerinin kaynağını tam bir şeffaflık çerçevesinde raporladıklarını belirtmek mümkün değildir. Bu nedenle denetim ile ilişkili olmayan gelirler denetim firmalarının şeffaflık raporlarında yer alan toplam tutarlar çerçevesinde dikkate alınmış, kendi içinde ayrıca bir sınıflandırma yapılmamıştır.

Bağımlı değişkenlerin tespitinde denetim ücretleri için alt sınıflandırma gruplarının oluşturulmasının nedeni denetim firmalarının gelirleri incelendiğinde esas faaliyetlerden (denetim ile ilişkili) elde edilen gelirlerin yıllar bazında düşüş göstermesi, danışmanlık hizmeti vb. gelir kaynaklarının (denetim ile ilişkili olmayan) ise artış eğiliminde olmasıdır. Dünya genelinde faaliyet gösteren dört büyük denetim firmasının 2002 yılında (Sarbanes-Oxley düzenlemeleri öncesinde) toplam gelirlerinin %40'ı danışmanlık hizmetlerinde oluşurken, bu oran 2017 yılında %70'e yükselmiştir (Friedman & Mahieux, 2021). Türkiye'deki mevcut durum incelendiğinde ise bağımsız denetim şirketlerinin gelirlerinin yaklaşık %64'ü finansal tablo denetiminden gelmesine karşın yaklaşık %36'sının ise finansal tablo denetimi dışındaki gelirlerden elde edildiği görülmektedir (Sakin & Türk, 2019). Bu oranlar dikkate alındığında, denetim ücretlerinin denetim ve denetim dışı gelirler olarak iki gruba ayrılması, denetim ücretlerini etkileyen faktörlerin daha doğru bir şekilde ortaya konulmasını sağlayabilecektir.

β_1 ve β_8 arasında yer alan değişkenler denetlenen firma özellikleri, β_9 ve β_{12} arasında yer alan değişkenler ise denetim firmasına ait özellikler ile denetim ücretleri arasındaki ilişkileri ölçmektedir. Toplam aktif büyüklüğü, denetlenen firmanın büyüklüğünün denetim ücretleri üzerindeki etkisini ortaya koymak amacıyla modelde yer almaktadır. Müşteri işletmenin aktif büyüklüğü arttıkça, denetimi gerçekleştiren ekipte yer alan denetçi sayısı ve denetime ayrılan süre de artmakta, bu nedenle de denetim maliyetinde artış beklenmektedir (Simunic, 1980; Skitek, 2009). Denetlenen firmanın karlılığı ise aktif karlılık oranı (ROA) ile ifade edilmiştir. Firmaların gelir yaratma sürecinin tespit edilmesi ve ilgili denetim prosedürlerinin uygulanması, denetim sürecinde üzerinde en fazla düşünülen, zaman ve emek harcanan faaliyetler arasında yer almaktadır. Diğer taraftan işletmelerin karlılığının ardında yatan dinamiklerin ortaya konması, muhasebe hilelerinin tespit edilebilmesi açısından da büyük öneme sahiptir (Naser & Nuseibeh, 2007; Travner, 2016). Bu kapsamda müşteri firmanın karlılığı denetim riskinin tespitinde dikkate alınan bir faktördür ve dolaylı olarak denetim ücretlerini yükseltmesi beklenir. Müşteri işletmenin aktif karlılık oranına ek olarak kaldıraç oranı (Lev) ve finansal başarısızlık (Loss) değişkenleri de modele eklenen denetim maliyetini artırması beklenen unsurlardır.

Müşteri işletmenin faaliyetlerinin karmaşıklığı arttıkça denetim prosedürlerinin sıkılaştırılması, denetime ayrılan sürenin artırılması, ilgili alanda profesyonelleşmiş denetim ekibi ile çalışılmasını gerekli kılabilir. Denetlenen firmanın faaliyetlerinin karmaşıklığı, reel sektörde faaliyet gösteren firmalar için stoklar ve ticari alacaklar hesabının toplamı finansal sektörde faaliyet gösteren firmalar için toplam krediler hesabının toplamı olarak modele dahil edilmiştir. Ticari alacaklar ve stoklar hesabı ile toplam krediler hesapları; ölçüm, değerlendirme, muhasebeleştirme manipülasyonları kapsamında en fazla hile yapılan hesap kalemleri olma açısından en riskli muhasebe hesapları arasında yer almaktadır (Lenhart & Defliese, 1957; Simunic, 1980; Jones et al., 1991; Dechow et al., 1995; McNichols, 2001). Bu nedenle bu hesapların denetiminde daha denetim firmaları daha sıkı prosedürler uygulamakta ve denetim süreci daha maliyetli olmaktadır. Denetim riskini ve dolayısıyla denetim ücretlerini artırması beklenen bu değişkene ek olarak denetlenen firmanın faaliyet gösterdiği sektör de modele eklenmiş; finansal sektör ile reel sektörde

faaliyet gösteren firmaların bağımsız denetim ücretlerindeki değişimdeki farklılaşma (Boo & Sharma, 2008; Cameron & Perotti, 2014) ortaya konmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın diğer çalışmalardan farklılaştığı ve literatüre katkı sunmayı planladığı faktör ise denetlenen firmanın türev araç kullanımına ilişkindir. Türev araçlar literatür taramasında da bahsedildiği üzere kullanım amacına bağlı olarak denetlenen firmanın faaliyet riskini artırabileceği gibi firmanın risk seviyesini azaltabilecek bir etkiye de sahiptir. Genellikle kur riskini yönetmek adına işletmeler tarafından kullanılan türev araçlar, gerçeğe uygun değer pozitif olması durumunda varlık, negatif olması durumunda ise yükümlülük olarak muhasebeleştirilmektedir. Kur riskini yönetmek için kullanılmasına ilaveten işletmelerin türev araçları spekülasyon amaçlı kullandıkları da bilinmektedir. Bu çalışmada ise türev araçlar işletmelerin aktif ve pasifinde yer alan net türev araçlar toplamı olarak analizlere dahil edilmiştir. Türev araç tutarının modellere dahil edilmesinde spekülasyon amaçlı ya da hedge muhasebesi ayrımı yapılamamasının temel nedeni veri eksikliğidir. Örnekte yer alan çoğu işletmenin türev araç hesabında bir tutar yer almamakta, türev araç raporlaması yapan işletmelerin ise çok az bir kısmı (%18) bu hesaba dair ayrıntılı bilgi sunmaktadır. Müşteri işletmenin finansal tablolarında yer alan türev araç tutarı arttıkça, müşteri işletmenin faaliyetlerinin karmaşıklık seviyesi artabilecektir. Bu durumda, denetim firmasının özellikli bu finansal kalemlerin ölçümü ve değerlemesi konusunda denetim ekibinde uzman personel bulundurma gereksinimi artabilecek ve bu durum da denetim maliyetlerini yükseltebilecektir (Hossain et al., 2017).

Denetim ücretlerinin tespitinde denetim firmasına ait özellikler kapsamında denetim firmasının büyüklüğü (BigN), denetçi görüşü (AuOp), rotasyon süresi (AuTenure) ve denetim firmasının uluslararası denetim ağına dahil olup olmama durumu (AuIntLink) değişkenleri test edilmiştir. Denetim firmasının büyüklüğü arttıkça, faaliyet alanı genişlemekte, artan pazar payı denetim firmasının tanınırlığını ve itibarını artırmakta, sunulması beklenen yüksek kaliteli denetim hizmeti ise bağımsız denetim ücretlerini yükseltmektedir (DeAngelo, 1981). Benzer şekilde, denetim firmasının büyüklüğüne ek olarak uluslararası denetim ağına dahil olup olmamasının denetim ücretleri üzerindeki etkisi de test edilmiştir.

Diğer taraftan denetim firmasının denetlenen firma ile çalıştığı sürenin artmasının denetim ekibinin denetim sürecine daha aşına olmasına, riskleri daha erken ve etkin bir şekilde tespit ederek denetim maliyetlerini düşürmesine neden olduğu beklenmektedir (O'Keefe et al., 1994; Stein et al., 1994; Davidson & Gist, 1996; Schelleman & Knechel, 2010). Denetim ücretlerinin tespitinde, denetim firmasına ilişkin özellikler arasında dikkate alınan son değişken ise bir önceki dönemde denetlenen firmanın denetim raporunda yer alan denetim görüşüdür. Denetlenen firmanın bir önceki dönemde olumlu görüş dışında bir görüş alması durumunda, denetim firması müşteri işletmeye daha temkinli yaklaşacak, önemlilik seviyelerini daha aşağı çekerek denetim sürecinin daha sıkı bir şekilde ilerlemesi yönünde adımlar atabilecektir (Houghton & Jubb, 1999). Bu nedenle bir önceki dönemde olumlu görüş dışında denetim görüşü raporlanan firmalar için bağımsız denetim ücretlerinin daha yüksek olması beklenmektedir (Cobbin, 2002; Larcker & Richardson, 2004).

3.1. Araştırmanın Bulguları ve Sonuçları

2013-2018 dönemleri arasında BIST100'de işlem gören şirketler bazında denetim ücretlerini etkileyen faktörlerin ortaya konmasını amaçlayan bu çalışmada yapılan analizler çerçevesinde öncelikle Tablo 2'de değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler raporlanmıştır.

Tablo 2
Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	Ortalama	Medyan	Mak.	Min.	Standart Sapma	Gözlem Sayısı
Ln(AuditRev) ^{TOTAL}	14,255	13,355	18,910	0,00	3,465	574
Ln(AuditRev)	13,839	11,517	18,845	0,00	3,463	574
Ln(NonAuditRev)	12,419	10,721	17,925	0,00	4,031	574
Ln(TA)	18,881	19,512	24,185	10,771	2,544	574
ClientComplexity	0,989	0,245	397,91	0,00	16,59	574
Derivatives	0,056	0,00	2,029	0,00	0,223	574
ROA	0,034	0,037	0,995	-1,375	0,143	574
Comprehensive Income	2,675	0,057	1529,76	-1,378	63,354	574
Lev	1,489	0,602	494,82	0,005	20,479	574

LnAuditFee^{TOTAL}: Toplam denetim gelirleri, *LnAuditFee*: Denetim ile ilişkili gelirler, *LnNon-AuditFee*: Denetim ile ilişkili olmayan gelirler, *LnTA*: Toplam varlıklar, *ClientComplexity*: Stoklar ve ticari alacaklar hesabının toplamı, *Derivatives*: Net türev araçlar, *ROA*: Toplam Aktifler/Net Dönem Kârı, *CI*: Kapsamlı kar, *Lev*: Toplam Borç/Toplam Aktif, *Loss*: Müşteri işletme cari dönem ya da geçmiş iki yılda zarar ettiyse "1", diğer durumlar "0", *Client Industry*: Finansal için "1", diğer durumlar "0", *BigN*: Dört büyük denetim şirketi için "1", diğer durumlar "0", *AuOp*: Olumlu denetim görüşü dışında verilen görüşler için "1", diğer durumlar "0", *AuTenure*: Denetlenen işletme aynı denetim firması ile en az 3 yıldır çalışıyorsa "1", diğer durumlar "0", *AuIntLink*: Denetçi uluslararası düzeyde faaliyet gösteriyorsa "1", diğer durumlar "0".

Tablo 3
Regresyon Analizi Sonuçları

		Bağımlı Değişken: LnAuditFee ^{TOTAL}		Bağımlı Değişken: LnAuditFee		Bağımlı Değişken: LnNon-AuditFee	
		Katsayı	p değeri	Katsayı	p değeri	Katsayı	p değeri
Kesim Katsayısı	β_0	8,91	0,00***	2,98	0,31	12,00	0,00***
LnTA	β_1	0,21	0,05**	0,06	0,72	0,18	0,41
ClientComplexity	β_2	0,00	0,96	1,04	0,09*	-3,66	0,11
Derivatives	β_3	4,21E-09	0,01***	1,84E-09	0,03**	1,92E-09	0,42
ROA	β_4	0,61	0,64	2,13	0,33	1,78	0,51
CI	β_5	0,13	0,035**	0,11	0,42	0,00	0,90
Lev	β_6	1,68	0,25	1,33	0,35	0,28	0,88
Client Industry	β_7	-4,35	0,12	-3,66	0,17	-5,51	0,10*
BigN	β_8	-0,31	0,68	-0,33	0,65	0,47	0,60
AuOp	β_9	1,71	0,00***	1,82	0,00***	1,60	0,02**
AuTenure	β_{10}	-1,05	0,00***	-0,92	0,01***	-1,35	0,00***
AuIntLink	β_{11}	1,52	0,10*	1,36	0,10*	1,07	0,35
Adjusted R ²		0,38		0,44		0,40	

***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel anlam düzeylerini ifade etmektedir. Bütün analizlerde otokorelasyon ve çoklu varyans düzeltmeleri yapılmıştır.

Tablo 2'de yer alan değişkenler, analizlere dahil edildikleri formlarda, bir diğer ifadeyle logaritmik dönüşümleri uygulanmış (denetim gelirleri, toplam varlıklar) ve toplam aktifler ile normalleştirilmiş değerleri ile listelenmektedir.

Araştırmanın yöntemine ilişkin bilgilerin yer aldığı bölümde de belirtildiği gibi hipotezlerin test edilmesinde panel regresyon analizi yapılmıştır. Tüm ekonometrik analizlerde olduğu gibi panel veri analizinde de öncelikle verilerin analize hazır hale getirilmesi gerekmektedir. Öncelikle örnekleme yer alan uç değerlerin analiz sonuçlarını

etkilememesi açısından veriler yüzde bir seviyesinde (her iki uç dahil olacak şekilde) merkezi eğilim ortalamaları (winsorized mean) ile analizlere dahil edilmiştir. Çoklu doğrusal bağlantı sorunu olup olmadığı VIF (Variance Inflation Factor) değerleri ile kontrol edilmiştir. Çoklu doğrusal bağlantı endeks değeri arttıkça katsayıları tahmin eden regresyon modeli istikrarsız olmakta ve katsayılara ilişkin standart hatalar çok yüksek çıkabilmektedir. Bu nedenle VIF değerinin 10'dan düşük olması istenir (Baltagi, 2008). Analize dahil edilen değişkenlerin hiçbirinde çoklu doğrusal bağlantı problemine rastlanmamıştır.

Bütün zaman serisi analizlerinde olduğu gibi, yatay ve dikey kesit analizini bir arada yapan panel veri analizinde de değişkenler arasındaki ilişkilerin sahte olmaması açısından değişkenlerin durağanlık özelliği göstermeleri gerekir. Standart birim kök testleri ise panel veriler için pek uygun olmamakta, panel veri için geliştirilmiş birim kök testleri daha güçlü sonuçlar vermektedir. Panel birim kök testleri, birimlerden gelen bilgiyle zaman serisinden gelen bilgileri birleştirerek zaman serisi varyasyonuna ek olarak panel varyasyonunu da dikkate alır ve sonuç olarak tahmin etkinliği artar ve daha küçük standart hatalar üretilir. Geliştirilen panel birim kök testlerinden bazılarına Breitung (2000), Levin, Lin&Chu (2002), Chang (2002), Choi (2002), Im, Pesaran&Shin (2003), Fisher odaklı testler (ADF, PP) örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmada ise diğer modellerle kıyaslandığında elde edilen daha güçlü kanıtlar nedeniyle Levin, Lin&Chu birim kök testi ile durağanlık sınaması yapılmıştır. Levin, Lin&Chu bireysel birim kök testleri özellikle küçük örneklemelerde istatistiksel açıdan daha güçlü sonuçlar vermektedir (Baltagi, 2008). Yapılan durağanlık sınamalarında değişkenlerin (gölge değişkenler hariç) olasılık değerleri sıfıra yakın çıkmış, bir diğer ifadeyle değişkenler durağan özellik göstermişlerdir.

Panel veri modelinin tahmininde havuzlanmış regresyon, sabit etkiler ve rassal etkiler olmak üzere üç yaklaşım söz konusudur. Yatay kesit değişkenlerinin sabit ve rassal etkilerden bağımsız olduğu konusunda emin olunabildiği durumlarda havuzlanmış regresyon modeli kullanılabilir. Ancak havuzlanmış regresyon modeli katsayıların her bir yatay kesit için tüm zaman dilimlerinde aynı olduğunu varsayar ki bu pek de uygun bir yaklaşım değildir (Brooks, 2008). Denklemi tahmin ederken sabit etkiler modelinin mi yoksa rassal etkiler modelinin mi seçilmesi gerektiğine karar vermek gerekir. Bu kapsamda Hausman testi yapılmıştır. Çalışmada kullanılan veri seti dengesiz panel olduğu için yatay kesit ve zaman serilerinin bir arada rassal olma durumu mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla rassal etkiler modeli kesit rassal ve zaman serisi rassal etkiler için ayrı ayrı incelenmiştir. Hausman testi sonuçlarına göre rassal etkiler modelini kullanmak uygun olmayıp (kesit rassal p değeri: 0.00***, zaman serisi rassal p değeri: 0.00***), denklem sabit etkiler modeli ile tahmin edilmelidir. Veri setinde yer alan işletmeler farklı sektörlerde faaliyet gösterdikleri için sabit etkiler tahminleyicileri ile analiz yapılması sektörel farklılıkların yanlış analiz sonuçlarına neden olması olasılığını da ortadan kaldırmıştır.

Panel regresyon analizi sonuçları Tablo 3'te raporlanmıştır. Bağımlı değişkenin toplam denetim geliri olarak belirlendiği ilk modelde, denetlenen firmanın büyüklüğü, türev araç kullanımı, kapsamlı gelir karlılık oranı, denetçi görüşü, denetçi firma ile çalışılan süre ve denetçi firmanın uluslararası düzeyde faaliyet gösterme durumunun denetim ücretleri

üzerinde anlamlı pozitif etkileri olduğu görülmüştür ($R^2 = 0,38$). Yapılan çalışmada müşteri firmanın büyüklüğü toplam aktif büyüklüğü ile temsil edilmiştir ve elde edilen sonuçlara göre müşteri firmanın büyüklüğü arttıkça toplam denetim ücretleri de %5 istatistiksel anlam düzeyinde artış göstermektedir. Literatürde yer alan çalışmalarla (Simunic, 1980; Hackenbrack & Knechel, 1986; Gonthier-Besacrier & Schatt, 2007; Abu Rishah & Al-Saeed, 2014) da uyumlu olarak büyük firmaların denetimi daha fazla zaman, daha kalabalık denetçi grubu ve emek gerektirmekte ve bu durum da denetim ücretlerini artırmaktadır.

Türev araç kullanımının denetim ücretleri üzerindeki etkisi de %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde anlamlı ve pozitif olarak raporlanmıştır. Elde edilen bu sonuç denetim ücretleri tahmin modelinde türev araçları da kullanan Hossain et al. (2017) tarafından yapılan çalışmayı destekler niteliktedir. Türev araç kullanımı ile denetim ücretleri arasındaki pozitif ilişki, türev araç kullanımının denetçi firma tarafından müşteri işletmenin risklilik düzeyini düşürmesi yönünde pozitif bir etki olarak değil de türev işlemler muhasebesinin karmaşıklığı nedeniyle ücretler üzerinde artış yönünde bir baskı yarattığı söylenebilir. Türev araç tutarı ile denetim gelirleri (denetim ile ilişkili gelirler ve toplam denetim gelirleri) arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı olmakla birlikte anlamlılık katsayısı oldukça düşüktür. Bu durumun örnekleme yer alan çoğu işletme (%57,63) için türev araç tutarının eksik veri olmasından kaynaklanması olasıdır. Daha büyük bir veri seti ile daha yüksek anlamlılık seviyelerinin elde edileceği ise beklenen bir durumdur.

Yapılan panel regresyon analizinde aktif karlılığı ile denetim ücretleri arasındaki ilişki anlamsızken (Gonthier-Besacrier & Schatt, 2007; Boo & Sharma, 2008; Hogan & Wilkins, 2008; Friis & Nielsen, 2010), kapsamlı gelir üzerinden ölçülen aktif karlılığı ile denetim ücretleri arasındaki ilişki %5 anlam düzeyinde ve pozitif yönlü (0,13) olarak anlamlıdır. Kapsamlı gelir tablosunda yer alan alt gelir gruplarının belirlenmesinde gerçekleşmemiş kazanç ve kayıpların tahmini söz konusudur (Chambers et al., 2007). Bu nedenle kapsamlı gelir raporlaması denetim ekibi tarafından dikkatlice denetlenerek, tahminlerin doğruluğunun güvenilir ve gerçeği yansıtan bir şekilde raporlandığına dair güvence verilmesi önem arz eden bir alandır. Bu açıdan bakıldığında, sonuçların kapsamlı gelir ile bağımsız denetim gelirleri arasında olumlu ilişki ortaya koyması, denetim ücretleri üzerindeki pozitif yönlü hareketi açıklayabilmektedir. Kapsamlı gelir incelendiğinde gerçeğe uygun değer kavramının ön plana çıktığı ve bu kapsamda kapsamlı geliri oluşturan alt unsurların özellikle muhasebeleştirme ve değerlendirme açısından karmaşık süreçler içerdiği söylenebilir. Dolayısıyla yüksek kapsamlı gelir değerleri, denetçi firmanın iş yükünü artırmakta ve denetim sürecini uzatmakta ve nihayetinde denetim ücretlerinde anlamlı bir artış gözlemlenmektedir. Literatürde kapsamlı gelir hesabının denetim ücretleri ya da denetim gelirlerinin tahmininde kullanıldığı bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle kapsamlı gelirin denetim ücretleri ve denetim gelirleri ile arasındaki ilişkinin daha detaylıca irdelenmesi gerekmektedir.

Denetçi firma tarafından bakıldığında ise denetim gelirleri baz alınarak açıklanmaya çalışılan denetim ücretlerinin belirlenmesinde denetçi görüşlerinin anlamlı olduğu gözlemlenmiştir. Sonuçlara göre olumlu görüş dışında denetim görüşü alan firmaların maruz

kaldığı denetim ücretleri olumlu görüş verilen müşterilere göre anlamlı düzeyde daha yüksektir (Simunic, 1980; Palmrose, 1986; Goddaard & Masters, 2000; Ghosh & Lustgarten, 2006; Hogan & Wilkins, 2008; Griffin et al., 2009; Singh & Newby, 2010; Hossain et al., 2017). Olumlu görüş alan müşterilerin denetçi firma tarafından risk düzeyi yüksek firma olarak değerlendirildiği ve dolayısıyla bu firmalar için daha yüksek ücretler talep edildiği çıkarımında bulunulabilir. Denetçi ile çalışılan süre ile denetim ücretleri arasındaki ilişki ise %1 anlam düzeyinde anlamlı ve negatiftir. Bu sonuca göre denetçi firma ile 3 yıl ve daha uzun süredir iş ilişkisinde bulunan firmaların karşılaştığı denetim ücretleri diğer firmalar ile kıyaslandığında daha düşüktür. Bu alanda öne çıkan literatürde (Simunic, 1980; Mansi et al., 2004) de savunulduğu gibi denetçi firma ile çalışılan süre uzadıkça, denetçi firmanın müşteri firmayı tanıma düzeyi artmakta, denetim süreci kısalmakta ve nispeten kolaylaşmaktadır, söz konusu ilişkiden dolayı da daha düşük denetim ücretleri söz konusu olabilmektedir. Diğer taraftan yapılan çalışmada test edilmemekle birlikte, denetçi firma ile çalışılan sürenin uzamasının denetçi bağımsızlığı üzerindeki olası negatif etkisi de gözden kaçırılmamalıdır. Denetim gelirleri üzerinde denetim firmasının büyüklüğünün anlamlı bir etkisi gözlemlenmemiştir (Boo & Sharma, 2008; Griffin et al., 2009); ancak, denetçi firmanın global faaliyet düzeyi (Chung & Narasimhan, 2002; Caneghem, 2010; Abu Risheh & Al-Saeed, 2014; Castro et al., 2015) denetim ücretlerini anlamlı ve pozitif yönde etkilemektedir. Bu kapsamda denetim hizmeti alınan firmanın uluslararası düzeyde faaliyet gösteren bir firma olması denetim ücretlerini artırmaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar tarafından desteklendiği gibi global düzeyde faaliyet gösteren denetim firmalarında itibar düzeyi ve denetim kalitesi daha yüksek olabilmekte ve bu durum da denetçi maliyetlerini yükseltmektedir. Özetle, elde edilen sonuçlar doğrultusunda kısmen denetlenen müşteriye ait bahsi geçen özelliklerin (firma büyüklüğü, karlılık) kısmen de denetçi firmaya ait özelliklerin (denetçi görüşü, sözleşme süresi, global düzeyde faaliyet durumu) ve son olarak türev araç kullanımının toplam denetim ücretleri üzerinde anlamlı etkileri olduğu söylenebilir. Bu çerçevede H_1 , H_2 ve H_3 reddedilmiştir.

Sadece bağımsız denetim süreci ile ilişkili ücretlerin bağımlı değişken olarak kurgulandığı ikinci modelde ise denetlenen firmanın faaliyetlerinin karmaşıklık düzeyi, türev araç kullanımı, denetçi firma ile çalışılan süre ve denetçi firmanın global düzeyde faaliyet göstermesine yönelik değişkenlerin denetim ücretleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Birinci modelden farklı olarak müşteri firmanın büyüklüğü ve finansal performansının denetim ücretleri üzerindeki anlamlı pozitif etkisi ikinci modelde yok olmuştur. Diğer taraftan müşteri firmanın faaliyet düzeyinin karmaşılaşmasının denetim ücretlerini artırdığı gözlemlenmiştir. Literatürde de savunulduğu gibi karmaşık faaliyet düzeyi (stoklar, ticari alacaklar ve krediler düzeyinde) denetçinin iş yükünü, çalışma mesaisinin yoğunluğunu artırmakta ve bu da denetim ücretlerinin daha yukarı bir seviyede belirlenmesine neden olmaktadır. İlk modelde olduğu gibi kurulan ikinci modelde de denetim ücretleri üzerinde farklı seviyelerde müşteri firma ve denetçi firmaya ait özellikler ile türev araç kullanımının anlamlı etkileri dolayısıyla H_1 , H_2 ve H_3 reddedilmiştir. Ancak, denetim ile ilişkili ücretlerin belirlenmesinde denetçi firma özelliklerinin (denetçi görüşü, sözleşme süresi, global düzeydeki işbirlikleri) daha baskın olduğu söylenebilir.

Son olarak test edilen üçüncü modelde bağımsız denetim süreci ile ilişkili olmayan ücretleri belirleyen faktörler test edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre denetim dışı ücretler üzerinde sadece müşteri firmanın faaliyet gösterdiği sektör, denetçi görüşü ve denetim firması ile çalışılan sürenin uzunluğu anlamlı etkiye sahiptir. Bu sonuçlara göre finansal sektörde faaliyet gösteren firmaların karşılaştığı denetim ücretleri diğer sektörlerde faaliyet gösteren firmalara nazaran daha yüksektir. Bu sonuç denetçinin uzmanlık alanının ön plana çıktığı literatürle uyumludur. Dolayısıyla, önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi finansal sektör diğer sektörlerle kıyaslandığında daha farklı ve kendi içinde muhasebe ve değerlendirme bazında daha karmaşık dinamiklere sahip bir sektör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda finansal sektörde faaliyet gösteren firmaların denetim dışında danışmanlık hizmeti gibi taleplerinin de söz konusu olması bu sektöre ait işletmelerin maruz kaldığı denetim dışı ücretler üzerinde artış yönünde bir eğilim yaratabilmektedir (Boo & Sharma, 2008). Üçüncü model sonuçları ile değerlendirildiğinde türev araç kullanımına ilişkin H₃ dışındaki hipotezler reddedilmekle denetim firmasına ait özelliklerin (denetçi görüşü ve denetçi ile çalışılan sürenin uzunluğu) denetim gelirleri ile açıklanmaya çalışılan denetim ücretlerinin belirlenmesi sürecinde daha ön plana çıktığı söylenebilir.

4. Sonuç

Bu çalışmada 2013-2018 dönemi için BIST 100'de işlem gören 98 şirkete ait 574 firma-yılı gözlem üzerinden denetim ücretlerini etkileyen faktörler ortaya konmaya çalışılmıştır. Ülkemizde faaliyet gösteren işletmeler denetim hizmeti için ödedikleri ücretleri henüz finansal raporlarında açıklamamaktadırlar. Bu nedenle neredeyse tamamı denetim ücretlerinden oluşan denetim gelirleri (Ramzy, 1988; Ezzamel et al., 2002) dikkate alınarak denetim ücretlerini etkileyen faktörler açıklanmaya çalışılmıştır. Denetim ücretlerini etkileyen faktörlerin müşteri firmaya ait özellikler, denetçi firmaya ait özellikler ve türev araç kullanımı ekseninde ele alındığı çalışmada denetim ücretleri ise toplam denetim geliri, denetim ve denetim dışı gelirler olmak üzere üç model halinde dikkate alınmıştır.

Elde edilen sonuçlar incelendiğinde denetim ücretleri ile ilgili literatürle paralel sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Denetim ücretlerinin üzerinde müşteri firmanın büyüklüğünün pozitif yönde ve baskın bir etkisi olmakla birlikte gerek müşteri firmaya gerek denetçi firmaya ait özelliklerin farklı seviyelerde denetim ücretlerini etkilediği görülmektedir. Denetlenen firmaya ait özelliklerin denetim ücretleri üzerindeki etkisi modeller bazında değişmekle birlikte, denetçi firmaya ait özelliklerde "denetçi görüşü" ve "denetim firmasıyla beraber çalışılan sürenin uzunluğu" faktörlerinin denetçi üzerinde anlamlı negatif etkileri gözlemlenmiştir. Buna göre olumlu görüş dışında denetim görüşü verilen ve denetim firmasıyla üç yıldan daha az süre çalışan firmaların maruz kaldıkları denetim ücretleri daha yüksek olmaktadır. Denetlenen firmanın önceki dönem denetim raporunda olumlu görüş dışında bir denetim görüşünün yer alması durumunda denetim firması müşteri işletmeye daha temkinli yaklaşacak ve daha sıkı bir denetim süreci planlayacaktır. Elde edilen sonuçlar denetim görüşüne ilişkin bu argümanı desteklemekte ve olumlu görüş dışında alınan görüşlerin denetim ücretlerini artırdığını göstermektedir. Denetim firması ile çalışılan sürenin kısa (üç yıldan az) olması durumunda ise denetlenen

firmanın denetçi firmanın faaliyet sürecini, muhasebe politikasını, taşıdığı riskleri kavrayarak etkin ve etkili bir denetim süreci planlaması daha uzun sürebilecektir. Elde edilen sonuçlarda bu beklentinin maliyetlere yansıtıldığı ve denetim ücretlerini artırdığı da gözlemlenmiştir. Son olarak, denetçi firmanın uluslararası iş birlikleri olan bir firma olmasının denetim ücretlerini artırdığı şeklinde bulgular elde edilmiştir. Bağımsız denetim şirketlerinin uluslararası denetim ağlarına dahil olması denetim kalitesini artırmakla birlikte mevcut kaliteyi ve denetim firmasının piyasadaki olumlu algısını koruyabilmesi açısından müşteri işletmelerden talep edilen ücretleri artırabilmektedir.

Bu çalışmanın öne çıkan özelliklerinden biri de çoğu çalışmada ele alınmayan "türev işlemler muhasebesini" de dikkate alınmasıdır. Elde edilen sonuçlar türev araç kullanımının denetim ücretlerini artırdığını göstermektedir. Ayrıca, elde edilen sonuçlara göre finansal performans ölçütlerinden aktif karlılığının denetim ücretleri üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Diğer taraftan bilginiz dahilinde şimdiye kadar denetim ücretlerini etkileyen faktörlerin tespitinde "kapsamlı gelir" ölçütünü kullanan bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Türev araç kullanımı ile ilişkili elde edilen sonuçlarla uyumlu bir şekilde, kapsamlı geliri daha yüksek olan firmalarda daha yüksek düzeyde denetim ücretleri gözlemlenmiştir. Türev araç kullanımı, denetim firmasının bu finansal varlıkların ölçümü ve değerlemesi konusunda uzmanlaşmış denetim ekibi oluşturmayı gerektirebilmektedir. Benzer şekilde türev araçlar, müşteri işletmelerinin faaliyetlerinin karmaşıklık düzeyini de artıran bir unsur olarak denetim planlamasından denetim sürecinin tamamlanmasına kadar geçen süreci de uzatmakta ve denetim ücretleri üzerinde artırıcı bir etki göstermektedir. Bu kapsamda denetçi firmaların türev araç kullanımını iş yükünü artıran bir unsur olarak gördükleri ve bunu da denetim ücretlerine yansıttıkları söylenebilir. Kapsamlı gelir tablosunun hazırlanması, kapsamlı gelirin her bir alt unsurunun geçerli tahminlerle doğru bir şekilde sunulması ve denetimi tıpkı türev araçlarda olduğu gibi denetim sürecini zorlaştırmaktadır. Kapsamlı gelire ilişkin karmaşık değerlendirme ve denetim süreçlerin bir yansıması olarak da denetim ücretleri yükselmektedir.

Çalışmanın sonuçları değerlendirilirken bir takım kısıtlar da dikkate alınmalıdır. Ülkemizde şeffaflık raporlarının 2013 senesinden itibaren zorunlu hale gelmesi denetim ücretlerine ait veri temini açısından analizlerde 2013 senesinden başlanılmasını gerektirmiştir. Bu durum veri kısıtı nedeniyle elde edilen sonuçların genellenebilirliğini olumsuz yönde etkileyebilir. Avrupa Birliği 2013/34 sayılı Muhasebe Direktifine tam uyum sağlanabilmesi için 30/3/2021 tarihli ve 31439 sayılı (Mükerrer) Resmî Gazete'de yayımlanan karar itibarıyla ülkemizde faaliyet gösteren işletmelerin (büyük ve orta boy işletmeler, KAYIKler, zorunlu ya da isteğe bağlı olarak Türkiye Finansal Raporlama Standartlarını uygulayan büyük işletmeler) bağımsız denetçi ya da bağımsız denetim kuruluşundan alınan hizmetlere ilişkin ücretleri finansal raporlarında açıklamaları gerekmektedir. Alınan bu karar bağımsız denetimde kalite ve güvenin artırılması yönünde önemli bir karardır. Diğer taraftan, denetim ücretlerinin açıklanması bu ücretlere ilişkin veri sınırlılığının azalmasına da destek olacak ve akademik çalışmaların zenginleşmesini sağlayacaktır. Bu kapsamda denetim gelirleri üzerinden denetim ücretlerine ilişkin bir çıkarım yapılmaya çalışılan bu çalışma ile elde edilen sonuçların işletmeler tarafından

açıklanacak gerçek denetim ücretleri ile modellenmesi ve analiz edilmesi mümkün olabilecektir. Böylece elde edilen sonuçların güvenilirliği ve geçerliliği de test edilebilecektir. Denetim ücretlerine ilişkin verilerin eksikliğine ek olarak, türev araçlarda da kendini gösteren eksik veri problemi, türev araçlara ilişkin sonucun ekonomik değerinden ziyade ilişkisel yönüne odaklanılmasını daha mantıklı hale getirmektedir. Türev araç tutarına ek olarak, şirketlerin türev araç kullanma durumları kukla değişkenler aracılığıyla test edilerek bağımsız denetim gelirlerindeki farklılaşmanın tespit edilmesi ise gelecek dönemlerde yapılabilecek çalışma önerileri arasında gösterilebilir.

Tüm bunlara ek olarak, gelecekte yapılması planlanan çalışmalarda, denetim ücretleri üzerinde kurumsal yönetim faktörlerinin, UFRS sürecinin, şerefiye ya da yeniden değerlendirme gibi karmaşık muhasebe işlemlerinin etkisi ve denetim ile ilgili ücretlerin yanında denetim dışı gelirleri etkileyen faktörlerin de araştırılması literatürü zenginleştirecektir. Bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu çalışmanın işletmelerin, denetim firmalarının ve düzenleyici otoritelerinin denetim ücretlerini etkileyen faktörlere ilişkin karar verme süreçlerine olumlu katkıda bulunabileceği beklenmektedir.

Kaynaklar

- Abu Rishah, K.E. & A.A. Mo'taz (2014), "The Impact of IFRS Adoption on Audit Fees: Evidence from Jordan", *Accounting & Management Information Systems/Contabilitate si Informatica de Gestiune*, 13(3), 520-536.
- Adams, M. et al. (1997), "The Determinants of External Audit Costs in the New Zealand Life Insurance Industry", *Journal of International Financial Management and Accounting*, 8(1), 69-86.
- Ahmed, K. & M.K. Goyal (2005), "A Comparative Study of Pricing of Audit Services in Emerging Economies", *International Journal of Auditing*, 9(2), 103-116.
- Ajide, F.M. (2014), "Audit Pricing in Nigerian Banking Industry: A Panel Analysis (2008-2012)", *IOSR Journal of Economics and Finance*, 2(6), 26-34.
- Al-Harshani, M.O. (2008), "The Pricing of Audit Services: Evidence from Kuwait", *Managerial Auditing Journal*, 23(7), 685-696.
- Al-Matarneh, G.F. (2012), "The Pricing of Audit Services: Evidence from Jordan", *International Business Research*, 5(3), 114-121.
- Amba, S.M. & F.K. Al-Hajeri (2013), "Determinants of Audit Fees in Bahrain: An Empirical Study", *Journal of Finance and Accountancy*, 13, 1-10.
- Anderson, T. & D. Zeghal (1994), "The Pricing of Audit Services: Further Evidence from the Canadian Market", *Accounting and Business Research*, 24(95), 195-207.
- Baltagi, B. (2008), *Econometric Analysis of Panel Data*, 4th Ed., John Wiley & Sons.
- Barton, J. (2001), "Does the Use of Financial Derivatives Affect Earnings Management Decisions?", *The Accounting Review*, 76(1), 1-26.
- Beasley, M.S. (1996), "An Empirical Analysis of The Relation Between the Board of Director Composition and Financial Statement Fraud", *The Accounting Review*, October, 443-465.
- Bedard, J.C. & K.M. Johnstone (2010), "Audit Partner Tenure and Audit Planning and Pricing", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(2), 45-70.

- Bell, T.B. et al. (2001), "Auditors' Perceived Business Risk and Audit Fees: Analysis and Evidence", *Journal of Accounting Research*, 39(1), 35-43.
- Big4.com. (2015), *An Analysis of the 2014 Financial Performance of the World's Largest Accounting Firms*, <<http://www.big4.com/Wpcontent/Uploads/2015/01/The-2014-Big-Four-Firms-Performance-Analysisbig4.Com-Jan-2015.Pdf>>, 18.05.2015.
- Boo, E. & D. Sharma (2008), "Effect of Regulatory Oversight on the Association Between Internal Governance Characteristics and Audit Fees", *Journal of Accounting and Finance*, 4(1), 51-71.
- Brinn, T. & et al. (1994), "Audit Fee Determinants of Independent & Subsidiary Unquoted Companies in the UK - An Exploratory Study", *The British Accounting Review*, 26(2), 101-121.
- Cameran, M. (2005), "Audit Fees and the Large Auditor Premium in the Italian Market", *International Journal Of Auditing*, 9(2), 129-146.
- Caneghem, T.V. (2010), "Audit Pricing and the Big4 Fee Premium: Evidence from Belgium", *Managerial Auditing Journal*, 25(2), 122-139.
- Castro, W.B.L. et al. (2015), "Determinants of Audit Fees: A Study in the Companies Listed on the BM&FBOVESPA, Brazil", *Revista Contabilidade & Finanças*, 26(69), 261-273.
- Chambers, D. et al. (2007), "An Evaluation of SFAS No. 130 Comprehensive Income Disclosures", *Review of Accounting Studies*, 12(4), 557-593.
- Chan, P. et al. (1993), "Determinants of Audit Fees for Quoted UK Companies", *Journal of Business Finance and Accounting*, 20(6), 765-786.
- Che-Ahmad, A. & K.A. Houghton (1996), "Audit Fee Premiums of Big Eight Firms: Evidence from the Market for Medium-Size UK Auditees", *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 5(1), 53-72.
- Chung, S. & R. Narasimhan (2002), "An International Study of Cross-Sectional Variations In Audit Fees", *International Journal of Auditing*, 6(1), 79-91.
- Clatworthy, M.A. & M.J Peel (2006), "The Effect of Corporate Status on External Audit Fees: Evidence from the UK", *Journal of Business Finance and Accounting*, 1(2), 169-201.
- Cobbin, P.E. (2002), "International dimensions of the audit fee determinants literature", *International Journal of Auditing*, 6(1), 53-77.
- DeAngelo, L.E. (1981), "Auditor Size and Audit Quality", *Journal of Accounting and Economics*, 3(3), 183-199.
- Dechow, P.M. et al. (1995), "Detecting Earnings Management", *Accounting Review*, 70(2), 193-225.
- Defond, M. & J. Zhang (2014), "A Review of Archival Auditing Research", *Journal of Accounting and Economics*, 58(2-3), 275-326.
- Dopuch, N. & D. Simunic (1980), "The Nature of Competition in the Auditing Profession: A Descriptive and Normative View", *Regulation and the Accounting Profession*, 34(2), 283-289.
- Dugar, A. et al. (1995), "A Comparative Study of the Audit Services Market for Public Sector versus Private Sector Companies in India", *Advances in International Accounting*, 8, 1-13.
- Erdoğan, S. & B. Solak (2016), "Türkiye'de Şeffaflık Raporları ve Bağımsız Denetim Sektörüne Yönelik Ampirik Bir Çalışma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 175-196.

- Erdoğan, S. & N. Kutay (2016), "Türkiye'de Bağımsız Denetim Şirketlerinin Karakteristiklerinin Bağımsız Denetim Gelirleri Üzerindeki Etkisi", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(27), 105-122.
- European Union (2014), "Directive 2014/56/EU of the European Parliament and of the Council", <<http://Eur-Lex.Europa.Eu/Legalcontent/EN/TXT/?Uri=CELEX:32014L0056>>, 05.05.2015.
- Ezzamel, M. et al. (2002), "The relationship between categories of non-audit services and audit fees: Evidence from UK companies", *International Journal of Auditing*, 6(1), 13-35.
- Financial Reporting Council (2008), "The Statutory Auditors (Transparency) Instrument 2008: POB 01/2008", <[https://www.Frc.Org.Uk/FRC-Documents/POB/Statutory-Auditors-\(Transparency\)-Instrument-2008.Aspx](https://www.Frc.Org.Uk/FRC-Documents/POB/Statutory-Auditors-(Transparency)-Instrument-2008.Aspx)>, 13.05.2015.
- Firth, M. (1985), "An Analysis of Audit Fees and Their Determinants in New Zealand", *Auditing: A Journal of Practice and Theory*, 4 (2 Spring), 23-37.
- Francis, J.R. & D.J. Stokes (1986), "Audit Prices, Product Differentiation, and Scale Economies: Further Evidence from the Australian Market", *Journal of Accounting Research*, 24, 383-393.
- Francis, J.R. & D.T. Simon (1987), "A Test of Audit Pricing in the Small-Client Segment of the US Audit Market", *Accounting Review*, 62(1), 145-157.
- Francis, J.R. (1984), "The Effect of Audit Firm Size on Audit Prices", *Journal of Accounting and Economics*, 6(2), 133-151.
- Friedman, H.L. & L. Mahieux (2021), "How Is the Audit Market Affected by Characteristics of the Nonaudit Services Market?", *Journal of Accounting Research*, 59(3), 959-1020.
- Friis, O. & M. Nielsen (2010), "Audit Fees and IFRS Accounting: Is Information Costly?", *Discussion Papers on Business and Economics*, University of Southern Denmark, 3, 1-37.
- General Accounting Office (2003), *Public Accounting Firms: Mandated Study on Consolidation and Competition*, Washington, DC.
- Ghosh, A. & S. Lustgarten. (2006), "Pricing of Initial Audit Engagements by Large and Small Audit Firms", *Contemporary Accounting Research*, 23(2), 333-368.
- Gkountaropoulou, K.M. (2017), "EU Countries' Institutional Environment and Audit Fees: Field of Research EU Banking Sector", *Master Thesis*, International Hellenic University.
- Goddard, A. & C. Masters (2000), "Audit Committees, Cadbury Code and Audit Fees: An Empirical Analysis of UK Companies", *Managerial Auditing Journal*, 15(7), 358-371.
- Gonthier-Besacier, N. & A. Schatt (2007), "Determinants of Audit Fees for French Quoted Firms", *Managerial Auditing Journal*, 22(2), 139-160.
- Greene, W.H. (2003), *Econometric Analysis*, 6th Ed., Pearson Education, India.
- Griffin, P.A. et al. (2009), "Governance Regulatory Changes, International Financial Reporting Standards Adoption, and New Zealand Audit and Non-Audit Fees: Empirical Evidence", *Accounting & Finance*, 49(4), 697-724.
- Guay, W.R. (1999), "The Impact of Derivatives on Firm Risk: An Empirical Examination of New Derivative Users", *Journal of Accounting and Economics*, 26(1-3), 319-351.
- Gujarati, D.N. (2009), *Basic Econometrics*, 5th Ed., Tata Mcgraw-Hill Education.

- Habib, A. et al. (2018), "Money Laundering and Audit Fees", *Accounting and Business Research*, 48(4), 427-459,
- Hackenbrack, K. & W.R. Knechel (1997), "Resource Allocation Decisions in Audit Engagements", *Contemporary Accounting Research*, 14(3), 481-499.
- Hackston, D. & M.J. Milne (1996), "Some Determinants of Social and Environmental Disclosures in New Zealand Companies", *Accounting, Auditing & Accountability Journal*, 9(1), 77-108.
- Hassan, Y. & K. Naser (2013), "Determinants of Audit Fees: Evidence from an Emerging Economy", *International Business Research*, 6(8), 13-25.
- Hesar, H.D. et al. (2014), "A Study of the Relationship between Audit Fees and Board Compensation in TSE-Listed Firms", *Journal of Educational And Management Studies*, 4(2), 204-209.
- Ho, S. et al. (1993), "The Determinants of Audit Fees in Hong Kong: An Empirical Study", *Asian Review of Accounting*, 4(2), 32-50.
- Hogan, C.E. & M.S. Wilkins (2008), "Evidence on the Audit Risk Model: Do Auditors Increase Audit Fees in the Presence of Internal Control Deficiencies?", *Contemporary Accounting Research*, 25(1), 219-242.
- Hossain, S. et al. (2017), "The Relationship Between Audit Team Composition, Audit Fees, and Quality", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 36(3), 115-135.
- Houghton, K.A. & C. Jubb. 1999. "The Cost of Audit Qualifications: The Role of Non-Audit Services", *Journal of International Accounting, Auditing & Taxation*, 8(2), 215-240.
- Jha, A. & Y. Chen (2014), "Audit Fees and Social Capital", *The Accounting Review*, 90(2), 611-639.
- Jin, Y. & P. Jorion (2006), "Firm Value and Hedging: Evidence from U.S. Oil and Gas Producers", *The Journal of Finance*, 6(2), 893-919.
- Johnson, V.E. et al. (2002), "Audit-Firm Tenure and the Quality of Financial Reports", *Contemporary Accounting Research*, 19(4), 637-660.
- Jones, J.J. (1991), "Earnings management during import relief investigations", *Journal of Accounting Research*, 29(2), 193-228.
- Joshi, P.L. & H. Bastaki (2000), "Determinants of Audit Fees: Evidence from the Companies Listed in Bahrain", *International Journal of Auditing*, 4(2), 129-138.
- Karim, W. & T. Hasan (2012), "The Market for Audit Services in Bangladesh", *Journal of Accounting in Emerging Economies*, 2(1), 50-66.
- Kaval, H. (2005), *Muhasebe Denetimi: Uluslararası Finansal Raporlama Standartları Uygulama Örnekleriyle*, Gazi Kitabevi, Ankara.
- Kikhia, H.Y. (2015), "Determinants of Audit Fees: Evidence from Jordan", *Accounting and Finance Research*, 4(1), 42-53.
- Kilic, E. et al. (2012), "The Impact of SFAS 133 on Income Smoothing by Banks through Loan Loss Provisions", *The Accounting Review*, 88(1), 233-260.
- Larcker, D.F. & S.A. Richardson (2004), "Fees Paid to Audit Firms, Accrual Choices, and Corporate Governance", *Journal of Accounting Research*, 42(3), 625-658.
- Lenhart, N.J. & P.L. DeFiesse (1957), *Montgomery's Auditing*, 8th edn. (New York: The Ronald Press Company).
- Liu, S. (2017), "An Empirical Study: Auditors' Characteristics And Audit Fee", *Open Journal of Accounting*, 6(28), 52-70.

- Mansi, S.A. et al. (2004), "Does Auditor Quality and Tenure Matter to Investors? Evidence from the Bond Market", *Journal of Accounting Research*, 42(4), 755-793.
- McNichols, M.F. (2001), "Research Design Issues in Earnings Management Studies", *Journal of Accounting and Public Policy*, 19(4), 313-345.
- Mohammed, N.H. & A. Saeed (2018), "Determinants of Audit Fees: Evidence from UK Alternative Investment Market", *Academic Journal of Nawroz University*, 7(3), 34-47.
- Monsuru, A.F. (2014), "Audit Pricing in Nigerian Banking Industry: A Panel Analysis (2008-2012)", *IOSR Journal of Economics and Finance*, 2(6), 26-34.
- Morgan, J. & P. Stocken (1998), "The Effects of Business Risk on Audit Pricing", *Review of Accounting Studies*, 3(4), 365-385.
- Naser, K. & R. Nuseibeh (2008), "Determinants of Audit Fees: Empirical Evidence from an Emerging Economy", *International Journal of Commerce And Management*, 17(3), 239-254.
- Niemi, L. (2004), "Auditor Size and Audit Pricing: Evidence from Small Audit Firms", *European Accounting Review*, 13(3), 541-560.
- O'Malley, S.F. (1993), "Legal Liability is Having a Chilling Effect on the Auditor's Role", *Accounting Horizons*, 7(2), 82-87.
- Palmrose, Z.V. (1986), "Audit Fees and Auditor Size: Further Evidence", *Journal of Accounting Research*, 24(1), 97-110.
- Pincus, M. & S. Rajgopal (2002), "The Interaction Between Accrual Management and Hedging: Evidence from Oil and Gas Firms", *The Accounting Review*, 77(1), 127-160.
- Ramzy, W.A. (1988), *The determinants of audit fees: An analytical study*, Heriot-Watt University.
- Ranasinghe, T. et al. (2018), *Do Auditors Charge a Risk Premium? Evidence from the Association Between Derivative Hedging and Audit Fees*, <<https://ssrn.com/abstract=3229910>>, or <<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3229910>>, 13.07.2018.
- Reynolds, J.K. & J.R. Francis (2000), "Does Size Matter? The Influence of Large Clients on Office-Level Auditor Reporting Decisions", *Journal of Accounting and Economics*, 30(3), 375-400.
- Rick, H. et al. (2005), *Principles of Auditing: An Introduction to International Standards on Auditing*, 2nd Ed., London: Prentice Hall.
- Rusmanto, T. & S.R. Waworuntu (2015), "Factors Influencing Audit Fee in Indonesian Publicly Listed Companies Applying GCG", *Procedia-Social And Behavioral Sciences*, 172, 63-67.
- Said, S.M. & A. Qasim (2010), "External Auditors' Reliance on Internal Auditors and Its Impact on Audit Fees: An Empirical Investigation", *Managerial Auditing Journal*, 25(6), 509-525.
- Sakin, İ. & Z. Türk (2019), "Bağımsız Denetim Kalitesi Açısından Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Özellikleri ve Denetim Gelirleri: Bağımsız Denetim Kuruluşları Üzerine Bir Araştırma", *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(3), 200-220.
- Schelleman, C. & W.R. Knechel (2010), "Short-Term Accruals and the Pricing and Production of Audit Services", *Auditing: A Journal of Practice & Theory*, 29(1), 221-250.
- Simunic, D.A. (1980), "The Pricing of Audit Services: Theory and Evidence", *Journal of Accounting Research*, 18(1), 161-190.

- Singh, H. & R. Newby (2010), "Internal Audit and Audit Fees: Further Evidence", *Managerial Auditing Journal*, 25(4), 309-327.
- Smieliauskas, W. & K.C.K Lam (2004), "Quality financial reporting and its relationship to audit quality via an expanded risk model", *Journal of Forensic Accounting*, V, 273-310.
- Soyemi, K.A. & J.K. Olowokere (2013), "Determinants of External Audit Fees: Evidence from the Banking Sector in Nigeria", *Research Journal of Finance and Accounting*, 4(15), 50-58.
- Stanley, J.D. (2011), "Is the audit fee disclosure a leading indicator of clients' business risk?", *AUDITING: A Journal of Practice & Theory*, 30(3), 157-179.
- Stice, J.D. (1991), "Using Financial and Market Information to Identify Pre-Engagement Factors Associated with Lawsuits against Auditors", *Accounting Review*, 66(3), 516-533.
- Taylor, M.H. & D.T. Simon (1999), "Determinants of Audit Fees: The Importance of Litigation, Disclosure, and Regulatory Burdens in Audit Engagements in 20 Countries", *The International Journal of Accounting*, 34(3), 375-388.
- Thinggaard, F. & L. Kiertzner (2008), "Determinants of Audit Fees: Evidence from a Small Capital Market with a Joint Audit Requirement", *International Journal of Auditing*, 12(2), 141-158.
- Urhoghide, R.O. & F.K. Emeni (2014), "The Effect of Client Characteristics on Audit Fee: Evidence from Nigeria", *Global Journal of Accounting*, 4(1), 48-58.
- Urhoghide, R.O. & F.O.I. Izedonmi (2015), "An Empirical Investigation of Audit Fee Determinants in Nigeria", *International Journal of Business and Social Research*, 5(8), 48-58.
- Vermeer, T.E. et al. (2009), "Audit Fees at US Non-Profit Organizations. Auditing", *A Journal of Practice & Theory*, 28(2), 289-303.
- Vu, D.H.T (2012), "Determinants of Audit Fees for Swedish Listed Non-Financial Firms in NASDAQ OMX Stockholm", <<https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/2856912>>, 13.07.2018.
- Xu, Y. (2011), "The Determinants of Audit Fees: An Empirical Study of China's Listed Companies", <<http://Lup.Lub.Lu.Se/Luur/Download?Func=Downloadfile&Recordoid=2201488&Fileoid=2436306>>, 13.07.2018.
- Yatim, P. et al. (2006), "Governance Structures, Ethnicity, And Audit Fees of Malaysian Listed Firms", *Managerial Auditing Journal*, 21(7), 757-782.
- Yazıcı, N. (2019), "Türkiye'de Bağımsız Denetim Şirketlerinin Gelirlerini Etkileyen Unsurların Şeffaflık Raporlarının Analizi ile Belirlenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 10(1), 168-180.
- Zerni, M. (2012), "Audit Partner Specialization and Audit Fees: Some Evidence from Sweden", *Contemporary Accounting Research*, 29(1), 312-340.